

А. І. ФУРМАНСЬКА

ФІБУЛИ З РОЗКОПОК ОЛЬВІЇ

Фібули є важливим, а іноді і єдиним матеріалом при датуванні древніх пам'яток.

Вперше фібули з'являються в Північному Причорномор'ї в кінці II — на початку I тисячоліття до н. е.; проте найбільшого поширення вони набувають в останні століття до н. е. та перші століття н. е. В цей час фібули складають один з найрозповсюдженіших видів виробів мідно-бронзового ремесла Ольвії.

Поява нових типів фібул з підв'язним приймачем відноситься до межі нашої ери, що в певній мірі свідчить про етнічні зміни, що відбулися як в складі населення Північно-Західного Причорномор'я, так і в складі населення самої Ольвії. Ці етнічні зміни пов'язані з появою сарматських племен в степах Північного Причорномор'я в останні століття I тисячоліття до н. е. Основна маса цих племен, які займали донські степи та степи Північного Причорномор'я, межувала на північному заході з масивом слов'янських племен, вступаючи з останніми в культурні взаємовідносини.

Широке розповсюдження однакових типів фібул відмічається в містах Північного Причорномор'я, в ранньослов'янській культурі полів поховань і серед сарматських пам'яток Прикубання та Поволжя.

В зв'язку з цим дуже важливим є встановлення часу появи окремих типів фібул, часу їх існування та розповсюдження на території СРСР, але ці питання в археологічній науці, незважаючи на їх значний інтерес, розроблені недостатньо.

В цій статті ми зупинимося на часі появи і використанні окремих типів фібул, знайдених в Ольвії, в одному з центрів їх виробництва.

З Ольвії нам відомі поодинокі знахідки фібул як гальштатського, так і пізнішого — середньолатенського — типу. До найраніших екземплярів гальштатського типу з Ольвії належать три фібули: 1) фібула човноподібної форми¹ (табл. I, 1, 2), висока дужка якої орнаментована врізними кружками та поздовжніми лініями, невелика ніжка переходить в жолобчастий приймач, пружина складається з трьох завитків круглого в перерізі дроту, один з яких переходив у голку. Довжина 6,5 см, висота 4 см; 2) фрагментована фібула² (табл. I, 3), зроблена з одного куска дроту, частково збереглася пряма дужка, що переходить у спіраль пружини, один з завитків якої переходить у голку; приймач не зберігся;

¹ Одеський археологічний музей, інв. № V/1069, згідно з каталогом Штерна, придбана в 1906 р.

² Державний історичний музей (Москва), інв. номера немає, вважається ольвійською.

3) фібула змієвидної форми¹ (табл. I, 4) з довгим жолобком для голки, зроблена з цілого куска круглого в перерізі дроту. Довжина 8 см, висота 2,5 см.

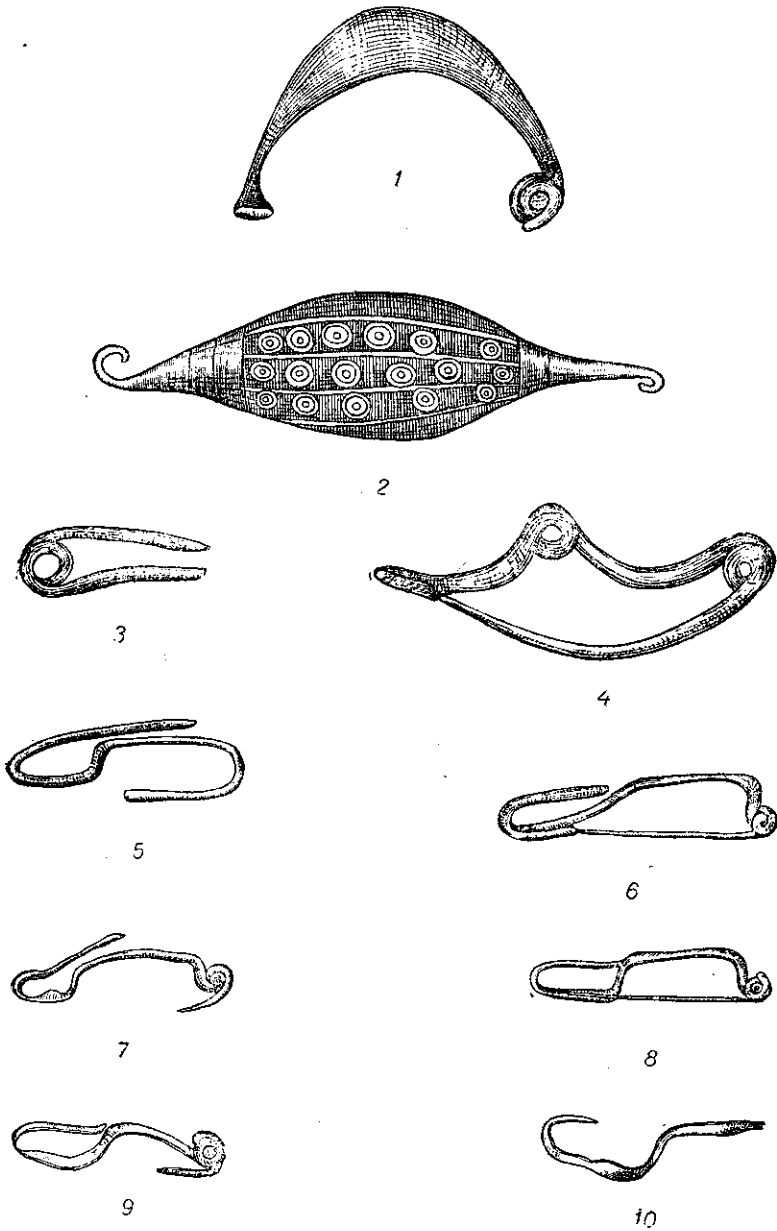

Табл. I. 1—4 — фібули гальштатських типів, 5—10 — фібули середньолатенські.

Фібули цього типу на території Північного Причорномор'я зустрічаються дуже рідко. Фібула, аналогічна ольвійській (табл. I, 3), була знайдена в кургані біля с. Лук'янівки, Каховського району, в жіночому

¹ Державний історичний музей (Москва), інв. номера немає, вважається ольвійською.

похованні разом з круглою посудиною „лужицького типу“¹. Відомі вони також з околиць Сімферополя та Керчі.

Ці поодинокі фібули гальштатських типів потрапили на територію Північного Причорномор'я ще до заснування колоній.

Ранньолатенських фібул з Ольвії нам невідомо. Поодинокі знахідки цих фібул зустрічаємо на території Північного Причорномор'я. В цьому зв'язку цікаво відмітити знахідку чертозької фібули на Пастирському городищі². В 1900 р. на дюнах поблизу с. Залісся, Київської обл., була знайдена посудина з перепаленими кістками та масивною ранньолатенською фібулою³. В Херсонесі була знайдена фібула подібного типу. О. А. Спицин повідомив про знахідку ранньолатенської фібули біля с. Паркани, кол. Херсонської губ.⁴.

Середньолатенські фібули представлені в Ольвії шістьма екземплярами (табл. I, 5—10). Вони зроблені з одного куска вузького пластинчатого бронзового дроту, дужка в задній частині розплющувалась для приймача, що наділявся довгим кінцевим відростком, закинутим на дужку.

Фрагментарний стан цих фібул позбавляє нас можливості визначити чи скріплювався цей кінцевий відросток з дужкою за допомогою оборотів самого дроту чи кільцевою муфтою. Пружина складається з чотирьох завитків, один з яких переходить в голку. Тяги нижня. Довжина 4,2—4,8 см, висота 1 см.

Середньолатенська фібула з розкопок 1901 р. (табл. I, 6) знайдена в склепі в жіночому похованні⁵. Крім різних бронзових, срібних та золотих прикрас, в складі інвентаря були ще дві монети з міста Аміса, що датуються II—I ст. ст. до н. е.⁶. Б. В. Фармаковський датує склеп I ст. до н. е.

Фрагментована фібула з розкопок 1902 р. (табл. I, 7) знайдена була в похованні разом з фібулою з емаллю, що датується I ст. н. е.⁷.

Таким чином, фібули середньолатенського типу в Ольвії зустрічаються як в комплексах II—I ст.ст. до н. е., так і в супроводі речей I ст. н. е.

Середньолатенські фібули зустрічаються на території УРСР значно частіше, ніж ранньолатенські. Середньолатенська фібула була знайдена в Марицинському некрополі⁸, вона відома з могильника біля с. Зарубинці⁹, з с. Верхня Мануйлівка, кол. Кременчуцького повіту, кол. Полтавської губ., з с. Піски поблизу Лубен, з станції Лепильської, кол. Катеринославської губ., з с. Водяного, кол. Мелітопольського повіту, кол. Таврійської губ.¹⁰.

21 бронзова фібула середньолатенського типу була знайдена в Корчоватському могильнику; з них найцікавішими є дві бронзові фібули з ланцюжками, дужки яких орнаментовані розташованими в ряд чотирма бусинами¹¹.

¹ Літопис музею, вип. 8, стор. 9, рис. 6—7, Херсон, 1927.

² М. Ю. Брайтчевский, Работы на Пастырском городище, КСИИМК, вып. XXXVI, М., 1951, стор. 160.

³ ИАК, вып. 12, СПб, 1904, стор. 85.

⁴ А. А. Спицын, Поля погребальных урн, СА, X, М., 1948, стор. 85.

⁵ ИАК, вып. 8, СПб, 1903, стор. 85—86, № 314, склеп № 67.

⁶ ИАК, вып. 8, СПб, 1903, стор. 63.

⁷ ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 154, № 335, могила 10.

⁸ M. Ebert, Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Teil II, Praehistorische Zeitschrift, V, 1913, стор. 66, рис. 74.

⁹ В. В. Хвойка, Поля погребений в Среднем Приднепровье, СПб, 1901, табл. XXIII, 22.

¹⁰ А. А. Спицын, Поля погребальных урн, СА, вып. X, М., 1948, стор. 85; ОАК за 1902 г., СПб, 1904, стор. 133.

¹¹ І. М. Самойловський, Корчоватський могильник, Археологія, т. I, К., 1947, стор. 101—109.

Середньолатенські фібули були знайдені в похованнях поблизу Кийлова¹, на поселенні біля с. Пирогова та Великих Дмитровичів²,

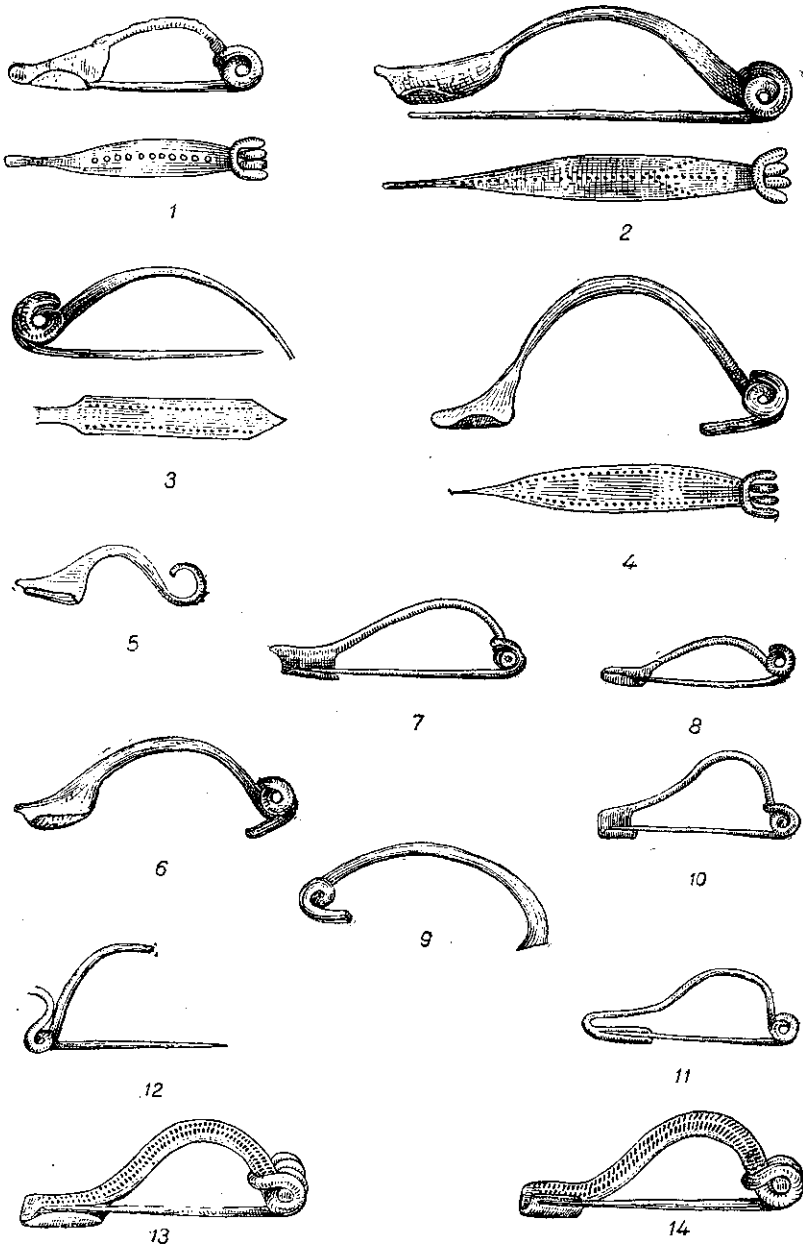

Табл. II. 1—14 — фібули пізньолатенських типів.

Київської обл. Середньолатенська фібула з ланцюжком була знайдена і на поселенні під Ізмаїлом³. О. А. Спицин відмічає знахідки фібул цього типу і в Кубанських курганах⁴.

¹ І. М. Самойловський, Розвідки і розкопки в Києві та його околицях в 1947—1948 рр., АП, т. III, К., 1952, стор. 80, рис. 5.

² Є. В. Махно, Короткий звіт про роботу Пироговського та Дмитровичівського загонів експедиції „Великий Київ“ у 1950 р., Науковий архів Інституту археології АН УРСР, стор. 2.

³ Зберігається в фондах Ізмаїльського обласного краєзнавчого музею у Білгороді-Дністровському.

⁴ ИАК, вып. 12, СПб, 1904, стор. 85.

З Ольвії нам відомо 16 екземплярів фібул пізньолатенського типу, представлених двома варіантами.

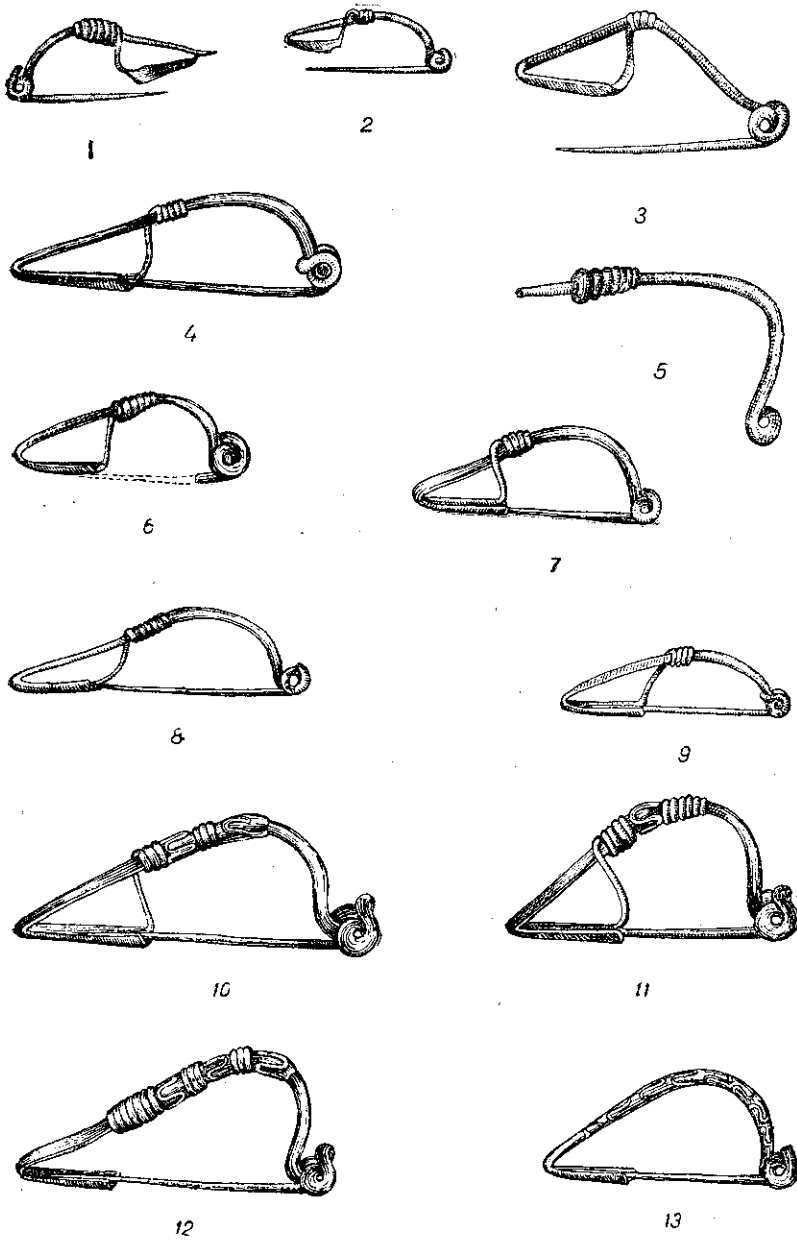

Табл. III. 1—13 — фібули з підв'язним приймачем першого типу.

Перший варіант фібул (табл. II, 1—6, 12) має довгу, плоску стрічко-подібну дугу, часто орнаментовану поздовжніми врізними лініями, а поруч або між ними — двома рядами поглиблених крапок. В напрямі ніжки дужка звужується. Задня частина фібули являє собою суцільну пластину. Пружина складається з чотирьох завитків, один з яких переходить у голку. Зустрічаються фібули з верхньою та нижньою тятивою. Довжина 7,5—8 см, висота 2 см. Найбільша ширина дуги 0,8 см. Фібули першого варіанта знайдені разом з речами I ст. н. е.

Фібула № 56 з розкопок Ольвії в 1902 р. (табл. II, 12) знайдена в жіночому похованні, що датується Б. В. Фармаковським II ст. до н. е.¹. Дві фібули (табл. II, 3, 6) були знайдені в нижньому місті (в 1937 р. — № 1624 та в 1946 р. — № 1647) разом з матеріалами I ст. н. е.

Фібули першого варіанта, крім Ольвії, знайдені в Керчі², в Марицинському некрополі біля Петухівки³, в могильнику біля с. Зарубинці⁴. Цікаво відмітити, що фібула з поховання біля Петухівки була знайдена разом з фібулою з підв'язним приймачем. Еберт датує це поховання II—I ст.ст. до н. е., але інвентар, в складі якого була і червонолакова чаша, дозволив Т. М. Книпович⁵ датувати дане поховання другою половиною I ст. до н. е.

Фібула з Петухівки відрізняється від ольвійських екземплярів тим, що спіраль пружини намотана на кістяному стрижні.

Другий варіант цього типу фібул відрізняється тільки крутішою формою дуги (табл. II, 7—11). Подібні фібули знайдені разом з речами I ст. н. е., наприклад, фібула № 504 (табл. II, 10) з розкопок 1901 р. знайдена в могилі 87, яка датується Б. В. Фармаковським I ст. н. е.⁶

Цікаво відзначити розміщення ще п'яти фібул з цієї могили: біля лівого ліктя та ший, на плечах, що свідчить про те, де їх носили.

Фібула № 4418 з розкопок Ольвії 1938 р. (табл. III, 7) з нижнього міста знайдена разом з червонолаковою керамікою I ст. н. е. Аналогічні фібули були знайдені біля Миколаївки⁷, в кургані поблизу м. Сміли⁸, в могильнику біля с. Зарубинці⁹ та на Північному Кавказі біля аулів Зілги та Чегеми¹⁰.

Таким чином, фібули пізньолатенського типу мали в Ольвії більше поширення в порівнянні з попередніми типами. Деякі характерні особливості ольвійських фібул, що полягають у приладнанні приймача на суцільній пластині з прямокутним плоским, а іноді і опуклим виступом, а також чимала кількість знахідок, можуть свідчити про їх виготовлення в Ольвії. За формою дужки та будовою приймача до описаного вище типу можна віднести ще дві фібули (табл. II, 13, 14) з дореволюційних розкопок Ольвії. Вони зроблені з товстого круглого в перерізі дроту, спіраль пружини намотана на залізний стрижень¹¹.

Окремо треба відмітити знахідки фібул з шарнірами (табл. VII, 10—12). Вони мають високу круглу дужку з конусовидним рельєфним виступом на ніжці; за допомогою шарніра пружина приєднувалась до дужки. Найближчу аналогію ольвійським фібулам має фібула с Пантикапейського некрополя, що датується монетами другої половини III ст. н. е.¹², а також другий тип з Танаїсу¹³.

¹ ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 118, могила 14.

² M. Ebert, Zur Geschichte der Fibel mit umgeschlagenen Fuss, Praehistorische Zeitschrift, III Band, 1911, 3/4 Heft, стор. 232—237, рис. 1.

³ M. Ebert, Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Teil II, Praehistorische Zeitschrift, V, 1913, стор. 77, рис. 87.

⁴ В. В. Хвойка, Поля погребений в Среднем Приднепровье, СПб, 1901, табл. XXIII, 22.

⁵ Т. Н. Книпович, Танаис, Л., 1949, стор. 60.

⁶ ИАК, вып. 8, СПб, 1903, стор. 89.

⁷ M. Ebert, Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Teil II, Praehistorische Zeitschrift, V, 1913.

⁸ А. А. Бобринский, Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы, т. III, СПб, 1901, табл. I, рис. 2.

⁹ В. В. Хвойка, Поля погребений в Среднем Приднепровье, СПб, 1901, табл. XXIII, 22.

¹⁰ МАК, М., 1888, т. I, табл. XXII, 19.

¹¹ Одеський археологічний музей, згідно з каталогом Штерна, інв. № 588 і 590

¹² ОАК за 1894 г., СПб, 1896, стор. 90, рис. 154.

¹³ Т. Н. Книпович, Танаис, Л., 1949, стор. 60, рис. 16 б.

Такі ж фібули були знайдені на Дніпровських кучугурах, на дюнах балки Квітна біля Канцерівки з написом: AVGLSSA¹.

П'ять уламків цього типу фібул з латинськими написами AVGLSSA, VGLSSA були знайдені під час земляних робіт в 1902 р. біля станції Хопри, два екземпляри — на Кубані та на Кавказі². Вони вважаються прямим дериватом латенських фібул. За місцем знахідки найбільшої кількості екземплярів, за формою особистого імені майстра Aucissa або Augissa, що часто зустрічається на фібулах цього типу, вони вважаються гальського походження і датуються початком I ст. н. е.³.

Ці фібули на території Північного Причорномор'я не мали широкого розповсюдження.

Якщо всі описані вище типи фібул знаходять собі аналогію в пам'ятках Західної Європи, то виникнення пізніших типів фібул пов'язане виключно з територією Північного Причорномор'я⁴. На рубежі нашої ери в містах Північного Причорномор'я з'являється новий тип фібул, так звані фібули з підв'язним приймачем. В основу їх покладена схема середньолатенської фібули.

Фібули з підв'язним приймачем в Ольвії представлені двома типами.

Фібули першого типу — дротяні, безстрижневі — з підв'язним приймачем (табл. III, 1—13; табл. IV, 1—2), зроблені з одного куска круглого в перерізі дроту, мають лукоподібну дугу. Задній кінець дуги на відміну від середньолатенської фібули загинається назустріч голці, розширюючись „човником“, він утворює для неї приймач, що підв'язується до дуги кількома оборотами дроту. Пружина складається з чотирьох завитків дроту і ще не має центрального поперечного стрижня для намотки пружини й гачка для тятиви. Тятива верхня. Довжина 6—7 см, висота 2—2,5 см.

Цей тип фібул в Ольвії зустрічається в трьох варіантах. Перший варіант (табл. III, 1—9) характеризується простою кільцевою обмоткою.

Другий варіант (табл. III, 10—13) відрізняється від першого тим, що фібули мають складнішу обмотку — з кінець і хвилястих обертів, — яка надає їм більш декоративного виду.

У фібул третього варіанта (табл. IV, 1—2) вся дуга вкрита спіральними обертами дроту.

Більша частина фібул цього типу знайдена в жіночих могилах; фібула № 506 (табл. III, 3) походить з насипу склепу, розкопаного в 1901 р. Склеп був пограбований. В насипу, крім фібули, були знайдені фрагменти чорнолакової жолобчатої пеліки, фрагментований світильник II—I ст. до н. е.⁵, а всередині склепу — уламки цієї ж пеліки та мегарська чаша. Очевидно, фібула, як і уламки пеліки та світильник, належали до інвентаря поховання. Б. В. Фармаковський датує склеп

¹ И. В. Ф а б р и ц и у с, Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 2, Науковий архів Інституту археології АН УРСР, табл. X, рис. 1а, 1б; О. В. Бодянский, Коротке повідомлення за археологічні дослідження в Надпоріжжі за 1950 р., Науковий архів Інституту археології АН УРСР, стор. 5.

² М. Ростовцев, Бронзовые фибулы с надписями с Донской области ИАК, вып. 65, II, 1918, стор. 22—24, рис. 1.

³ I. Morin, Les Fibules de la Gaule Romaine, Essai de Typologie et de Chronologie, Congrès Préhistorique de France, Compte Rendu de la sixième Session Tours, 1910, Paris, 1911, рис. 16; G. Richter, The Metropolitan Museum of Art, Greek, Etruscan and Roman Bronzes, New-York, 1925, стор. 314—315, 1059; A. Furtwängler, Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia, Berlin, 1890, табл. LXV, 1140.

⁴ M. Ebert, Zur Geschichte der Fibel mit umgeschlagenen Fuss, Praehistorische Zeitschrift, III Band, 1911, 3/4 Heft, стор. 232—233, рис. 1; O. Almgren, Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und Südrussischen Formen, Leipzig, 1923.

⁵ ИАК, вып. 8, СПб, 1903, стор. 91, склеп № 95; стор. 57, № 756, рис. 61.

II ст. до н. е. Основний матеріал склепу дозволяє, на нашу думку, датувати його, а також і фібулу пізнішим часом, тобто II—I ст. до н. е.

Фібула № 503 (табл. III, 1) знайдена в ґрунтовій могилі, розкопаній в 1901 р. Б. В. Фармаковський датує могилу II—I ст. до н. е.¹,

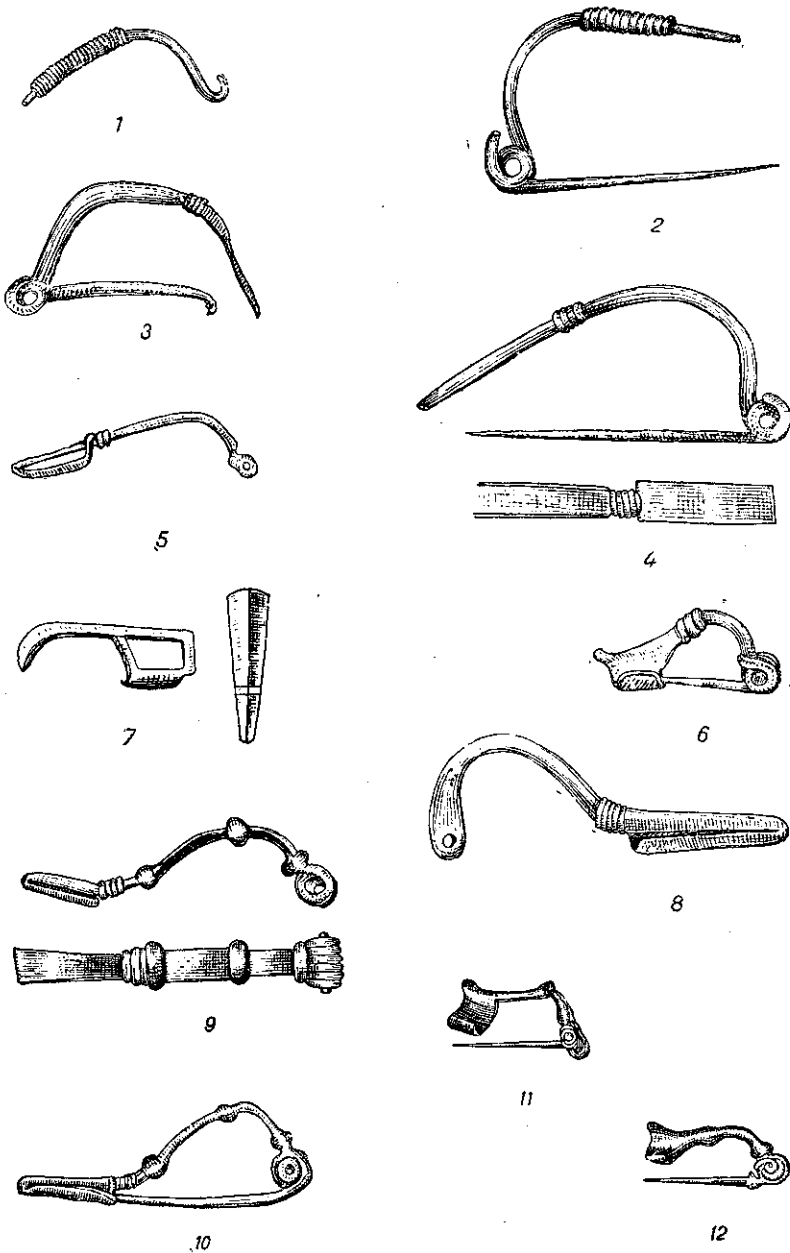

Табл. IV. 3—6, 8—10 — фібули з підв'язним приймачем другого типу; 11—12 — фібули з високим приймачем.

але глиняна чаша² та глечик³, що входили до складу інвентаря поховання, датуються Т. М. Кніпович пізнішим часом, тобто не раніше

¹ ИАК, вып. 8, СПб, 1903, стор. 92—93, рис. 69.

² Там же, № 830, табл. V, 3.

³ Там же, № 831, табл. V, 29.

I ст. н. е.¹. Фібула цього ж типу була знайдена в 1891 р. в багатій могилі з речами та монетою I ст. н. е.².

Фрагмент бронзової фібули № 98 (табл. IV, 1) походить з пограбованого склепу розкопок 1902 р., який датується Б. В. Фармаковським I ст. до н. е.³.

Таким чином, всі ці дані дозволяють вважати рубіж нашої ери часом появи фібул з підв'язним приймачем.

Вони мали найбільше поширення в Північному Причорномор'ї. Велика кількість знахідок цих фібул свідчить про те, що територія Півдня СРСР була місцем виникнення і виробництва фібул з підв'язним приймачем.

З'явившись на рубежі нашої ери, вони мали поширення в I—III ст.ст. н. е. Найраніші знахідки цих фібул відомі з Ольвійського та Марицинського некрополів. Поширення фібул цього типу в Західній Європі припадає на пізніший час — II—III ст. н. е.⁴.

Фібули другого типу — арбалетовидні, двоскладні. Вони зберігають ще підв'язний приймач, але дуга масивніша, пружина з тятивою зроблені окремо і намотуються на залізний поперечний стрижень. Якщо підв'язний приймач забезпечував голку від випадання, що надавало фібулі при носінні більш стійкого положення, то наступні масивніші фібули вимагали зміцнення і самої пружини. На фібулі з розкопок Ольвії 1904 р. (табл. III, 4), зробленій з дроту, простежується вже удосконалення пружини, яка намотувалася на поперечний залізний стрижень.

Другий тип фібул зустрічається в Ольвії в двох варіантах.

Перший варіант представлений фібулами, зображеними на табл. IV, 3—6, 8⁵. Фібула з розкопок 1903 р. (табл. IV, 4) масивна, дуга являє собою товсту пластину, орнаментовану врізними зигзагоподібними лініями та крапками, поблизу ніжки дуга звужується, і в цьому місці приймач чотирма оборотами дроту прикріплюється до неї, а головка фібули шипом охоплює стрижень пружини. Тягила нижня. Довжина 7 см, висота 2 см.

Фібула (табл. IV, 8) з розкопок 1938 р. знайдена в нижньому місті разом з червоноглиняним світильником I—II ст. н. е. та уламками скляного посуду.

Фібули першого варіанту другого типу мали досить широке розповсюдження за межами Ольвії. Вони знайдені в жіночому похованні біля Миколаївки⁶ разом з вузькогорлою амфорою I—III ст. н. е.⁷, у Тірі⁸, в Пантікапейському некрополі⁹, в пам'ятках полів поховань у Гришанцях, Ромашках, Монастирищі, Ржищеві¹⁰, в могильнику біля с. Привільне¹¹, Вишеньках¹², в Черняхіві¹³, в околицях м. Сміли¹⁴, на Харків-

¹ Т. Н. Книпович, Танаис, Л., 1949, стор. 60.

² ЗООИД, т. XXVII, Одесса, 1907, стор. 88—100.

³ ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 121, склеп № 32.

⁴ G. Richter, The Metropolitan Museum of Art, Greek, Etruscan and Roman Bronzes, New-York, 1925, стор. 328, рис. 1050, 1051.

⁵ № 2103 — 1936 р., № 1017 — 1938 р. та № 10752 — з колекції Бурачкова.

⁶ M. Ebert, Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Teil II, Praehistorische Zeitschrift, V, 2, 1913, стор. 90—92, рис. 105.

⁷ Там же, стор. 90—92, рис. 101.

⁸ Л. Д. Дмитров, Звіт про роботу Ізмаїльської експедиції за 1947 р. АП, т. IV, К., 1952, стор. 63, табл. I, 1, 2.

⁹ ОАК за 1894 г., СПб, 1896, стор. 90, рис. 152, 153.

¹⁰ Е. В. Махно, Пам'ятки культури полів поховань в північно-західній частині Середнього Подніпров'я, Науковий архів Інституту археології АН УРСР, табл. 65, 76; № 2913, № 2964.

¹¹ І. М. Фещенко, Пам'ятки матеріальної культури сарматської епохи на побережжі порожистої частини Дніпра, Науковий архів Інституту археології АН УРСР.

¹² Наукові фонди Інституту археології АН УРСР.

¹³ С. В. Корщенко, Черняховський могильник, Науковий архів Інституту археології АН УРСР, табл. XIX, №№ 295—305.

¹⁴ А. А. Бобринский, Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы, СПб, 1901, т. III, табл. I, 3, 4, 5, 6, 7.

щині на поселенні біля с. Пересічне¹, в західних областях УРСР — в Городниці, Городенківського району², Станіславської обл.

Другий варіант другого типу представлений двома фібулами³ (табл. IV, 9—10), з сильно профільованою пластинчатою дугою, орнаментованою круглими бусинами. Пружина та приймач такої ж будови, як у фібул першого варіанту.

З дальшим розвитком форм фібул зникає підв'язний приймач. На фібулі № 39 з розкопок Ольвії 1948 р. (табл. IV, 7) приймач у вигляді невеликого жолобка на зовнішній стороні ніжки разом з дугою утворює прямокутну раму; на дузі є дві неглибокі нарізки, що імітують ранішу підв'язку і мають вже суто орнаментальне значення; спинка двосхила, в напрямі ніжки звужується, головка опукла, потовщена. Голка та пружина не збереглися. Довжина 3,3 см, висота 1 см.

Одночасно з фібулами з підв'язним приймачем вживалися фібули з високим приймачем.

У фібул з високим приймачем дуга частіше двосхила, злегка зігнута, прикрашена одним або кількома рельєфними обідками (табл. V, 5—7) чи виступами (табл. V, 3, 9, 11), в напрямі ніжки вона звужується. Приймач у вигляді зігнутого виступаючого жолобка знаходився на досить високій пластині, припаяній до зворотної сторони ніжки, яка закінчується рельєфним округлим або гострокінцевим виступом, а іноді кількома насаджуваними одна на одну перлинами. Поперечний стрижень пружини утримує загнутий верхній кінець дуги. На деяких екземплярах верхня частина дуги або головка фібули сплюснені і мають наскрізний отвір, в який просувався поперечний стрижень з намотаною на ньому спіраллю пружини. Довжина фібул 5,5 см, найбільша висота 3 см. Більшість екземплярів фібул цього типу знайдена в похованнях.

Фібула № 501 (табл. V, 7) знайдена в Ольвії в 1901 р. в земляній підбійній жіночій могилі, що датується Б. В. Фармаковським II ст до н. е.⁴, але знайдена в цьому ж похованні червоноглиняна одноручна посудина дозволяє останню датувати пізнішим часом — II—III ст.ст. н. е.⁵

Фібула № 457 (табл. V, 6) знайдена в насипу земляного склепу під час розкопок 1902 р. Склеп зруйнований обвалом, в зв'язку з чим зсунулись і кістяки і інвентар поховання. Б. В. Фармаковський датує склеп I ст. до н. е.⁶, проте червонолаковий світильник⁷, що входив в інвентар поховання і датується II—III ст.ст. н. е., дозволяє датувати склеп, а також фібулу, що входила до складу інвентаря поховання, цим же часом.

Фібула № 45 (табл. IV, 11), знайдена в 1902 р. в жіночій могилі, що датується Б. В. Фармаковським I ст. до н. е.⁸, аналогічна попереднім (табл. V, 6). Знайдену в цій могилі монету не вдалось визначити, решта інвентаря не характерна⁹, але на підставі фібули № 45, яку ми датуємо II—III ст.ст. н. е., можна всю могилу датувати цим часом.

¹ І. Луцкевич, Матеріали до карти поширення пам'яток культури полів поховань на території Харківської області, Археологія, т. II, К., 1948, стор. 164—179, табл. I, 5—7.

² М. Смішко, Доба полів поховань в західних областях УРСР, Археологія, т. II, К., 1948, стор. 98—130, табл. III, 11.

³ Одеський державний археологічний музей.

⁴ ИАК, вып. 8, СПб, 1903, стор. 91.

⁵ Там же, № 751, табл. V, 27; аналогічна посудина була знайдена під час розкопок некрополя Тіртаки в 1934 р. в склепі 5, в похованні 8, що датується II—III ст.ст. н. е. (МИА, № 4, М.—Л., 1941, стор. 81, 118). Такі посудини були знайдені в Тірі в приміщеннях I ст. н. е. Польовий опис знахідок Ізмаїльської експедиції Інституту археології АН УРСР, 1950 р., № 2553 і 3316.

⁶ ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 141—142.

⁷ Світильник № 464 зберігається в ольвійській кладовій Державного Ермітажу.

⁸ ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 117, рис. 63.

⁹ На жаль, нам невідомо, що собою являє червоноглиняна чаша № 50, що входила до складу інвентаря поховання.

Фібула № 304 (табл. V, 1) знайдена в 1902 р. в земляному склепі на грудях жіночого кістяка. В похованні знаходились монети II—I ст.ст. до н. е.¹, I ст. н.е. боспорського царя Т. Ю. Рескупоріда II² та монета II ст. н. е.³. Б. В. Фармаковський датує склеп I ст. н. е.⁴, але наявність

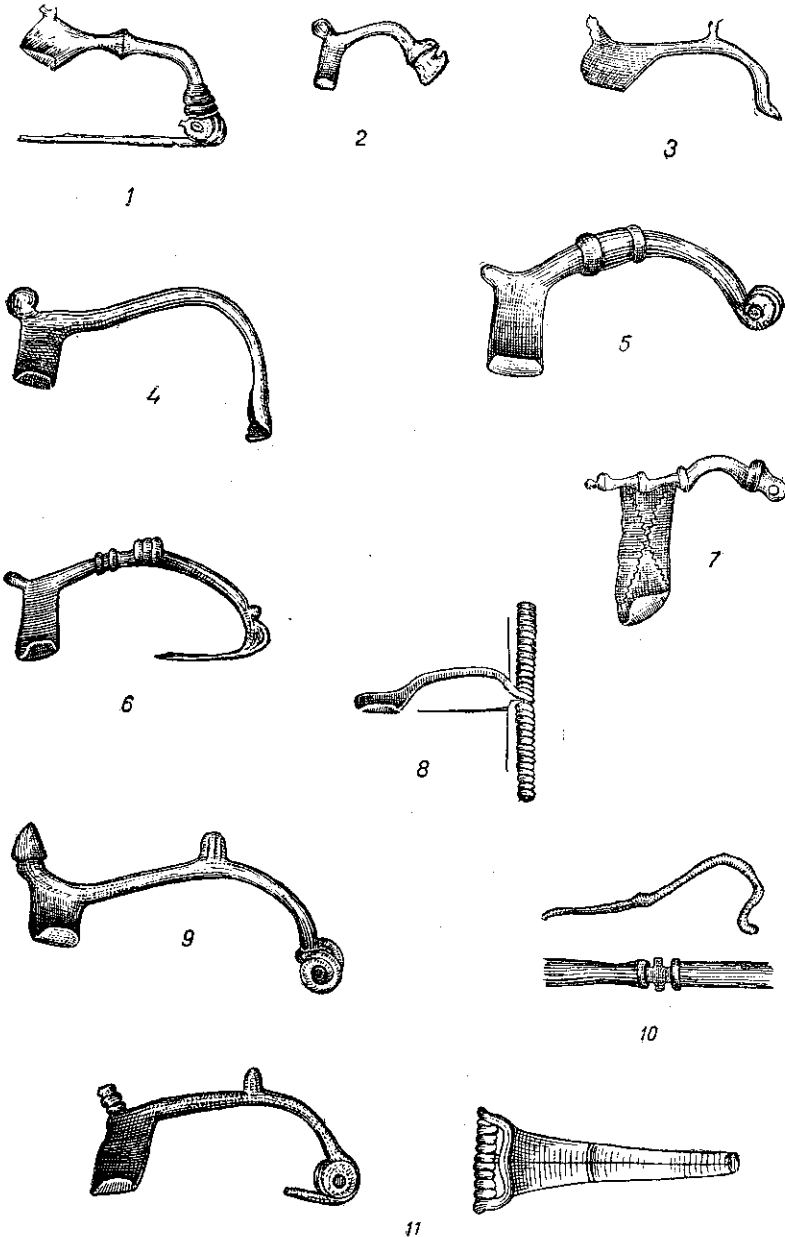

Табл. V. 1—7, 9—11 — фібули з високим приймачем.

монети II ст. н. е. дозволяє датувати склеп і знайдену в ньому фібулу пізнішим часом — II ст. н. е.

¹ ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 236, монета № 311.

² Там же, стор. 232, монета № 298; П. Бурачков, Общий каталог монет, принадлежащий эллиническим колониям, ч. I, Одесса, 1884, табл. XXVII, 121.

³ ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 237, монета № 302.

⁴ Там же, стор. 131, рис. 70.

Фібула № 345 (табл. IV, 12) походить з насипу земляного склепу, зруйнованого обвалом стелі, з розкопок 1902 р. Склеп датується Б. В. Фармаковським III ст. до н. е. Поховання були порушені, біля ніг одного

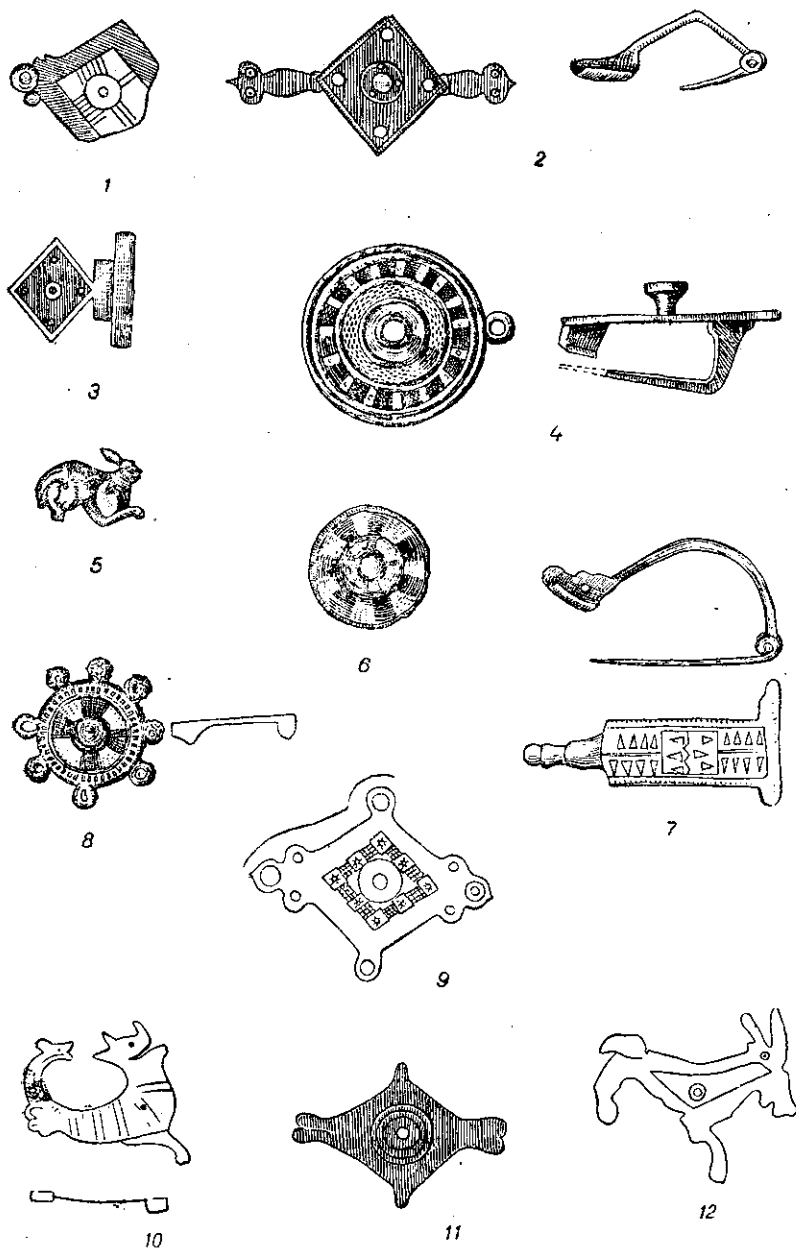

Табл. VI. 1—12 — фібули з емаллю.

кістяка була знайдена монета II—I ст.ст. до н. е.¹ та фібула, аналогічна описаним вище і датована ще пізнішим часом — II—III ст.ст. н. е. Таким чином, можна вважати, що склеп використовувався і в I ст. н. е.

Фібула № 140 (табл. V, 2) з розкопок Ольвії 1902 р. була знайдена з монетою II ст. н. е.²

¹ ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 132, рис. 72, стор. 236.

² Там же, стор. 237; ЗРАО, т. IV, СПб, 1890, стор. 19.

Фібула № 4183 (табл. V, 5) з розкопок Ольвії 1938 р. знайдена в нижньому місті в приміщенні II—III ст.ст. н. е. разом з монетами Антоніна Пія (№ 4174), Гети (№ 4175), Каракалли (№ 4179) та двох денаріїв Фаустини Старшої (№ 4182).

Таким чином, на підставі аналізу інвентаря поховань ми можемо датувати тип фібул з високим приймачем II—III ст.ст. н. е.

Аналогічні фібули були знайдені: в 1904 р. на городищі біля Аджигольського маяка разом з червонолаковою керамікою та монетою Антоніна Пія II ст. н. е.¹, на Казацькому городищі та при дослідженні некрополя біля Бізюкова монастиря², на поселенні Велика Данилівка, під Харковом, в 1951 р.³, в басейні Дністра⁴, в Борисівському могильнику⁵. Подібні бронзові фібули знайдені в Пашковському могильнику — пам'ятці пізньосарматської культури Прикубання⁶. Така ж срібна фібула була знайдена в пізньосарматському похованні в урочищі Біс-Оба, на північний схід від поселення Благословенського, що датується III—IV ст. ст. н. е.⁷ Бронзові фібули цього ж типу відомі з кургана 6, Агапівського могильника, з кургана в околицях Челябінська, на лівому березі р. Міас. Поховання цих курганів вважаються пам'ятками пізньосарматської або аланської культури II—IV ст. ст. н. е.⁸

Фібули з високим приймачем мали широке розповсюдження і в Західній, Південній та Середній Європі: вони знайдені в Дакії⁹, в Олімпії¹⁰ та інших місцях¹¹.

Ранне датування фібул цього типу з Ольвії переважно II—III ст.ст. н. е. при наявності таких фібул в інших місцях серед пам'яток пізнішого часу дає підстави вважати, що вони вироблялися в Ольвії.

Окремо слід відмітити арбалетну фібулу № 603 (табл. V, 8) з розкопок Ольвії в 1906 р. Майже пряма дужка фібули не має ніяких прикрас. Пружина складається з великої кількості завитків. Знайдена вона на городищі з речами II—III ст.ст. н. е. Аналогічні фібули відомі з Черняхівського могильника¹².

Крім описаних вище типів фібул, інтерес має одна відома нам пластинчата фібула з Ольвії (табл. VII, 6). Вона складається з двох пластин, ніжка має трапецієвидну форму, до зворотної її сторони припаяний приймач, дужка опукла, ромбовидна, а поперечна вузька пла-

¹ Літопис музею, вып. 8, Херсон, 1927, Пробні розкопки, проведені Херсонським історико-археологічним музеєм 26, 27 і 28 вересня 1924 р. на городищі біля Верхньо-Аджигольського маяка.

² В. И. Гошкевич, Древние городища по берегам низового Днепра, ИАК, вып. 47, СПб, 1913, рис. 41.

³ Б. А. Шрамко, Отчет о работе Северо-Донецкой скифской археологической экспедиции Харьковского университета им. Горького в 1951 г., Научный архив Института археологии АН УРСР, стор. 11, табл. V, 2, № 264 і 265.

⁴ М. А. Тиханова, Раскопки поселения первых веков н. э. в Луке-Врублевской (Днестр), КСИИМК, вып. XXVII, стор. 73; М. Ю. Смишко, Раннеславянская культура Поднепровья в свете новых археологических данных, КСИИМК, вып. XLIV, стор. 78, рис. 24, 6, 7, 8.

⁵ З. В. Саханев, Раскопки на Северном Кавказе в 1911—1912 гг., ИАК, вып. 56, II, 1914, стор. 132, рис. 22, 13.

⁶ К. Ф. Смирнов, О некоторых итогах исследования могильников меотской и сарматской культуры Прикубанья и Дагестана, КСИИМК, вып. XXXVII, стор. 157, рис. 50, 6, 8, 13.

⁷ К. Ф. Смирнов, Сарматские погребения Южного Приуралья, КСИИМК, вып. XXII, М.—Л., 1948, стор. 85, 86.

⁸ К. В. Сальников, Сарматские погребения в районе Магнитогорска, КСИИМК, вып. XXXIV, М.—Л., 1950, стор. 115—121.

⁹ P â r g u a n, *Getica*, București, 1926, стор. 554, рис. 392.

¹⁰ A. Furtwängler, *Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia*, Berlin, 1890, табл. LXV, 1138.

¹¹ Lubor Niederle, *Slovanské starožitnosti, oddíl Kulturní, d. I, Svazek 2, d. I*. Прага, 1913, табл. XX, 16.

¹² С. В. Корщенко, Черняхівський могильник, Научный архив Института археологии АН УРСР, табл. XX, 312, 314, 318.

стина з виступом посередині перекриває пружину з верхньою тятивою. Форма цієї фібули є перехідною до двопластинчатих або двоштиткових форм з рельєфними виступами, що прикрашають головну пластину

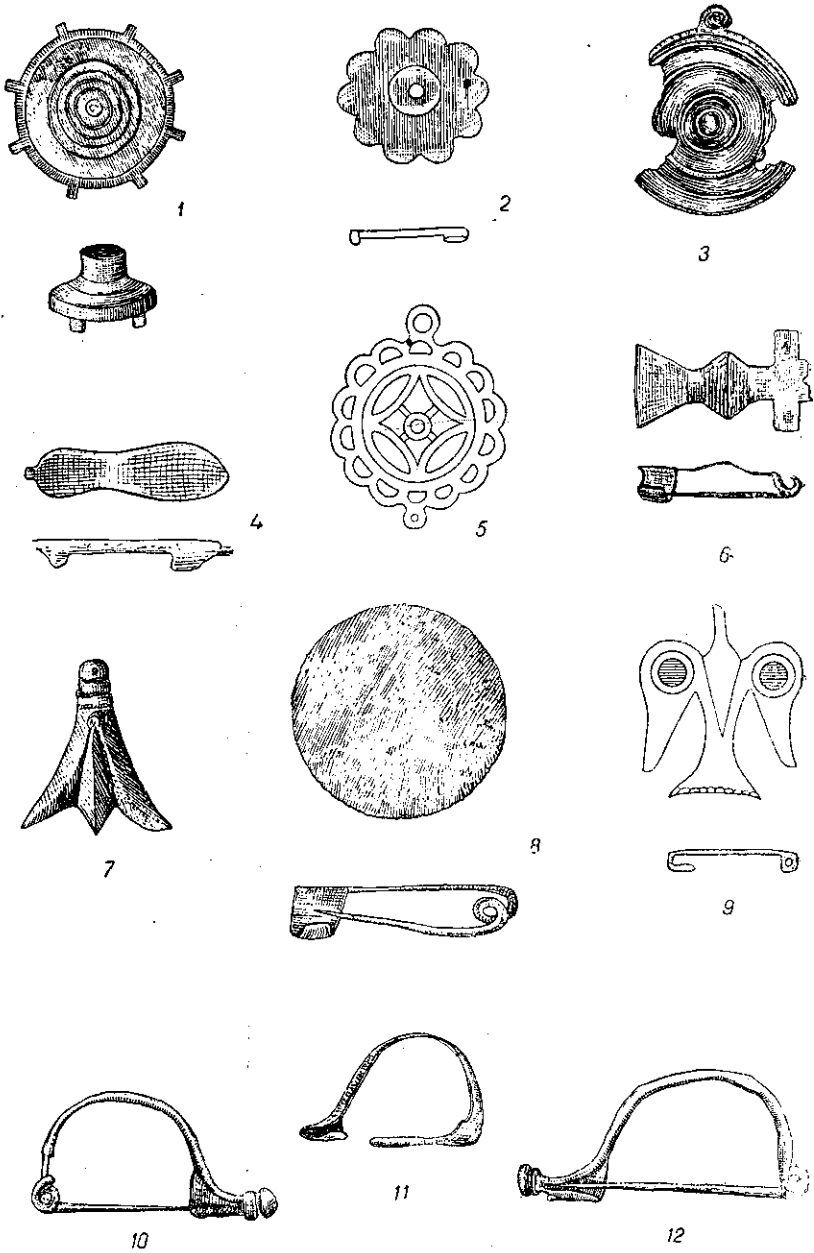

Табл. VII. 1—4 — фібули з емаллю; 5 — прорізна фібула; 6 — пластинчата фібула; 7, 9 — зооморфні фібули; 10—12 — фібули з шарнірами.

фібул з Черняхівського могильника¹ і датуються III—IV ст. ст. н. е. Ранішим часом — II—III ст.ст. н. е. — датується подібна фібула, знайдена при дослідженні некрополя біля городища поблизу Бізюкова монастиря².

¹ С. В. Коршенко, Черняхівський могильник, Науковий архів Інституту археології АН УРСР, табл. XXI, 322, 323.

² В. И. Гошкевич, Древние городища по берегам низового Днестра, ИАК, вып. 47, СПб, 1913, рис. 39.

Знахідка описаної вище пластинчатої фібули з Ольвії, очевидно, не випадкова. Тип пластинчатої фібули зародився і вироблявся в містах Північного Причорномор'я як похідна форма фібул з підв'язним приймачем. Про це свідчить знахідка фібули з підв'язним приймачем з пластинчатою багатокутною форми ніжкою в жіночій могилі поблизу Миколаївки. Вона була знайдена разом з скляним кубком, кістяним гребінцем і може датуватися II—III ст.ст. н. е., тобто пізнішим часом, ніж датував це поховання Еберт¹.

Перехідну форму фібул зустрічаємо і серед матеріалів Черняхівського могильника². Подібні однопластинчаті, з рельєфними виступами в головній частині фібули знайдені: в Херсонесі з римськими монетами IV ст. н. е.³, в Придніпров'ї в південно-східній частині кол. Київської губернії, в с. Орловець⁴.

Особливе місце в хронологічному ряді цих виробів початку нашої ери займають фібули з емаллю. Нам відомо 16 екземплярів таких фібул (табл. VI—VII), знайдених в Ольвії. Щитки цих фібул найчастіше мають вигляд ромбів, кружків, рідше фігурок тварин, птахів. За формою щитка їх можна поділити на три види.

До першого виду зооморфних фібул належать: 1) фібула у вигляді козла (табл. VI, 12), знайдена в 1873 р. Скісними насічками на спині показана вовна, тулуб вкрито емаллю синього кольору з білими та червоними кружками; око заповнено жовтою емаллю з синім кружком посередині. Близьку аналогію знаходимо серед фібул Галії⁵; 2) фібула у вигляді зайчика⁶ (табл. VI, 5) була знайдена в 1902 р. в земляному склепі на грудях жіночого кістяка. Тут же була знайдена ще одна фібула № 282 (табл. VI, 7); 3) фібула у вигляді геральдично зображених звірів (табл. VI, 10) зберігається в Московському історичному музеї.

До другого виду фібул з ромбовидними щитками належать такі фібули:

1) фібула з розкопок 1900 р. (табл. VI, 2). Обідок щитка орнаментований дрібними насічками, візерунок його являє собою два концентричні кола, одне з яких, центральне, заповнено зеленою емаллю, друге — червоною з трьома золотистими вічками; такі ж чотири вічка розміщені по кутах щитка; вся остання поверхня фібули заповнена бірюзовою емаллю. Дужка фібули складається з припаяних до щитка двох пластинок, що зображували голови сов; очі у вигляді подвійних волют, дзьоб у вигляді гострого виступу. До виступу на стрижні прикріплювалась голка, а до пластини припаявався приймач у вигляді неглибокого жолобка⁷;

2) фрагментована фібула № 497 (табл. VI, 3) з розкопок 1901 р., зберігся тільки ромбовидний щиток з кружком у центрі, заповнений червоною та яснозеленою емаллю. Склеп № 38, в якому знайдена фібула, датується Б. В. Фармаковським II ст. до н. е., але, як видно, склеп використовувався і в I—II ст.ст. н. е. У склепі було п'ять неодновременних поховань, розміщених в два ряди. Біля третього кістяка верхнього ряду

¹ M. Ebert, *Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Teil II, Praehistorische Zeitschrift*, V, 1913, стор. 86, рис. 96 e.

² С. В. Коршенко, Черняхівський могильник, Науковий архів Інституту археології АН УРСР, табл. XX.

³ ИАК, вып. 9, СПб, 1904, стор. 26, рис. 10.

⁴ ИАК, вып. 40, СПб, 1911, стор. 55, рис. 16.

⁵ I. Morin, *Les Fibules de la Gaule Romaine, Essai de Typologie et de Chronologie, Congrès Préhistorique de France, Compte Rendu de la sixième Session, Tours, 1910, Paris, 1911, рис. 15.*

⁶ Оpubлікована в ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 132, рис. 71. Тут же була знайдена і фібула № 304 (табл. V, 1), склеп датується I—II ст.ст. н. е.

⁷ Фібула знайдена в склепі № 15. На жаль, з сумарного звіту про розкопки неможливо визначити, які ще речі були знайдені в склепі. Фібула опублікована в ОАК за 1900 р., СПб, 1902, стор. 7, рис. 13.

були знайдені: фібула, дві посудини¹, розбита склянка, глиняна чаша, розбитий алабастр. Ці речі вказують на пізнішу дату верхнього ряду поховань і тривале використання склепу. Подібна фібула з Липиці² датується також II ст. н. е. Аналогічні фібули знаходять на території Західної Європи³;

3) фрагмент фібули № 361 (табл. VI, 9) знайдений в 1903 р. біля жіночого поховання в земляному пограбованому склепі № 6⁴. Зберігся лише ромбовидний щиток, прикрашений бордюром з насічками та боковими круглими виступами. Щиток поділений на прямокутники, заповнені білою емаллю з вписаними в них розетками посередині та чорною емаллю на червоному фоні. В центрі щитка кружок заповнений жовтою емаллю, в ньому вписано менший кружок, заповнений білою емаллю. На зворотній стороні рештки голки та приймача.

Склеп датується Б. В. Фармаковським рубежем нашої ери, але інвентар поховання, в склад якого входили, крім фібули, ще бусини, вісім золотих листочків чотирикутної форми, фрагмент світильника, скляна вита паличка, дозволяє датувати поховання пізнішим часом — I ст. н. е. Аналогічні фібули були знайдені в 1950 р. Б. М. Рабичкіним при дослідженні могильника біля с. Козирки;

4) дві фібули (табл. VI, I, II) зберігаються в Державному історичному музеї.

Фібули з щитками у вигляді кружків:

1) фібула № 38 (табл. VI, 4) знайдена в 1902 р. в земляній подвійній жіночій могилі № 10⁵ на грудях кістяка. Збереглися лише круглий щиток і частина приймача. Щиток поділений на три концентричні кола, з яких крайнє поділене на клітки, заповнені червоною та синьою емаллю і вписаними розетками з блакитних пелюсток з червоною крапкою в центрі. Друге коло заповнене зеленою емаллю, третє — центральне — без емалі, зберегло колір бронзи. В центрі — невеликий виступ з круглим плоским щитком, заповненим зеленою емаллю. Приймач припаювався до зворотної сторони щитка. Рухома голка прикріплювалась до невеликого роздвоєного виступу з круглою дірочкою посередині, який знаходився на зворотній стороні щитка, сюди вставлялась рухома голка з такою ж дірочкою і скріплювалась за допомогою маленького бронзового стрижня. Фібула та інші речі інвентаря поховання дозволяють датувати його часом не раніше I ст. н. е.⁶

Аналогічні фібули знайдені в Дакії⁷, а також в Галії⁸;

2) фібула № 516 (табл. VI, 8) у вигляді колеса знайдена в жіночій і дитячій могилі № 114. В центрі круглого щитка фібули є конусовидний виступ, по краю щитка, орнаментованого насічками, розташовані вісім круглих відростків, з них чотири з отворами. Щиток поділений двома концентричними колами. Внутрішнє коло поділене на клітки, які заповнені блакитною та червоною емаллю. Фібула, як і інші речі жіночого туалету, була знайдена біля кістяка дорослої людини. Б. В. Фармаковський датує поховання I ст. до н. е.⁹, але описана фібула дозволяє

¹ ИАК, вып. 8, СПб, 1903, стор. 79, рис. 52.

² M. Śmiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki Cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej*, Lwów, 1932, стор. 314, рис. XIII, 17; Раннеславянская культура Поднепровья в свете новых археологических данных, КСИИМК, вып. XLIV, М., 1952, стор. 72, рис. 23, 8.

³ I. Morin, *Les Fibules de la Gaule Romaine, Essai de Typologie et de Chronologie*, Congrès Préhistorique de France, Compte Rendu de la sixième Session, Tours, 1910, Paris, 1911, рис. 31.

⁴ ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 153.

⁵ Там же, стор. 117, рис. 60—61.

⁶ ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 116.

⁷ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, стор. 556, рис. 17.

⁸ I. Morin, *Les Fibules de la Gaule Romaine, Essai de Typologie et de Chronologie*, Congrès Préhistorique de France, Compte Rendu de la sixième Session, Tours, 1910, Paris, 1911, рис. 6, 23; датуються серединою I ст. н. е.

⁹ ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 144.

датовати поховання не раніше I ст. н. е. Аналогічні фібули відомі в Італії¹;

3) фібула № 3483 з розкопок Ольвії 1938 р. (табл. VI, 6) має форму круглого щитка, поділеного на концентричні кола, а останні — на кліточки, заповнені червоною та оранжевою емаллю. В центрі щитка є поглиблення. Приймач і голка не збереглися. Фібула була знайдена в нижньому місті, в приміщенні I—II ст.ст. н. е., разом з уламками буролокової чаші, сіроглиняної посудини і монетою (№ 3482) початку I ст. н. е. Фібула № 420 з розкопок Ольвії 1947 р. (табл. VII, 3) подібна до фібули, зображеної на табл. VI, 4. Емаль не збереглася;

4) дві фібули з круглими щитками (табл. VII, 1, 2) зберігаються в Державному історичному музеї.

Окремо з групи фібул з емаллю виділяємо фібулу № 282 (табл. VI, 7), знайдену на грудях жіночого кістяка в склепі № 55 з розкопок 1902 р. Дужка фібули має вигляд широкої (1,7 см) пластини з прямокутним виступом посередині. За допомогою шарніра рухома голка приєднувалася до головки фібули. Дужка в напрямі ніжки звужується, задня частина фібули являє собою невелику частину з жолобчастим приймачем та з круглою дірочкою над ним, ніжка закінчується виступом круглої форми. Прямокутний виступ на дузі і сама дуга фібули орнаментовані рядом трикутників з зубчастим окресленням, заповненими червоною, зеленою та чорною емаллю. Близькі по типу фібули знайдені в Липиці² і в Дакії³.

До групи фібул з емаллю належить фібула (табл. VII, 4) у вигляді ступні ноги. Аналогічні фібули відомі з Дакії⁴ та Галлії⁵.

Фібули з емаллю, аналогічні нашим, відомі з Херсонеса, Керчі та могильників Північного Кавказу⁶.

На пізніших фібулах з емаллю, знайдених в Середньому Придніпров'ї, простежується вплив форм фібул з римською емаллю. Так, ромбовидної форми прорізна фібула з червоною емаллю з Черняхівського могильника повторює щиток фібул подібної форми, знайдених в Ольвії⁷ (табл. VI, 1, 9).

В Ольвії були знайдені ще кілька фібул, дві з яких (табл. VII, 7, 8) зберігаються в Одеському археологічному музеї і одна (табл. VII, 9) в Державному Ермітажі.

1) фібула⁸ (табл. VII, 8) круглої форми. Тоненький щиток перекириває пружину, приймач і голку, пружина має три завитки, один з яких переходить в голку, жолобчастий приймач розташований на тонкій пластині;

2) фібула⁹ (табл. VII, 7) у вигляді мухи, спіраль пружини намотана на залізний стрижень, жолобчастий приймач припаяний до плоскої сторони щитка. Аналогічна за формою фібула, тільки срібна, обтягнута золотом і прикрашена зерню та червоними скляними вставками, знайдена в Керчі. Супроводжувалася знахідками III—IV ст. ст. н. е.¹⁰;

¹ H. B. Walters, Catalogue of the Bronzes Greek, Roman and Etruscan in the Departments of Greek and Roman Antiquities in the British Museum, London, 1899, стор. 304, 2173, 2185, рис. 45, 46.

² M. Śmiszko, Kultury wczesnego okresu epoki Cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej, Lwów, 1932, стор. 154—155, табл. XXIII, рис. 19; КСИИМК, вып. XLIV, стор. 72, рис. 9.

³ V. Pârvan, Getica, București, 1926, стор. 556, рис. 15.

⁴ Там же, рис. 16.

⁵ I. Morin, Les Fibules de la Gaule Romaine, Essai de Typologie et de Chronologie, Congrès Préhistorique de France, Compte Rendu de la sixième Session, Tours, 1910, Paris, 1911, рис. 32, 14.

⁶ А. А. Спицын, Предметы с выемчатой эмалью, СПб, 1903, стор. 3—8.

⁷ Там же, стор. 25, рис. 212.

⁸ Одеський державний археологічний музей, інв. № V/906, згідно каталога Штерна.

⁹ Там же, інв. № 43802.

¹⁰ ОАК за 1904 г., СПб, 1907, стор. 88, рис. 133.

3) фібула (табл. VII, 9) у вигляді пташки. Близьку аналогію знаходимо серед галло-романських фібул¹.

Цікаво відмітити також дві пальчасті фібули з Ольвії, передані Одеському музею Бертъе-Делагардом².

Про одну прорізну фібулу з Ольвії повідомив О. А. Спицин (табл. VII, 5)³.

Висновки

1. Ранніх типів фібул з Ольвії, крім згаданих трьох екземплярів, що потрапили в Причорномор'я ще в доколонізаційний час (і вважаються ольвійськими), не знайдено; застібками були бронзові цвяхоподібної форми шпильки, бронзові палички, що прикрашались перлинами, які знаходять як в курганах скіфського часу, так і в Ольвії в похованнях VI—V ст.ст. до н. е.

2. Типи ранньолатенських фібул з Ольвії нам невідомі. Знайдені екземпляри середньолатенських фібул свідчать в якійсь мірі про зв'язки Ольвії з населенням, що залишило нам пам'ятки корчоватського типу, які дають не лише велику кількість знахідок фібул цього типу, а й підстави вважати їх речами місцевого виробу⁴.

Середньолатенські фібули зустрічаються разом з фібулами пізньолатенського типу і навіть з фібулами I ст. н. е.

3. Досить значне поширення в Ольвії фібул типу пізньолатенських, деяка їх відмінність, що полягає в орнаментативній дуги та приймача, який знаходився на суцільній пластині, свідчить про можливе їх виробництво в Ольвії на межі нашої ери.

4. Поява нового типу фібул з підв'язним приймачем пов'язана з поширенням сарматської культури в Північно-Західному Причорномор'ї і датується межею нашої ери.

Датування фібул, знайдених в Ольвії, ще раз стверджує існуюче в науці положення про те, що місцем виникнення фібули з підв'язним приймачем був південь СРСР і що вироблялись вони в містах Північного Причорномор'я. Ольвійський та Марицинський некрополі дають найбільш ранні знахідки фібул цього типу.

Фібули з підв'язним приймачем мали поширення в I—III ст.ст. н. е. Фібули арбалетовидні (другий тип) у великій кількості знаходимо в могильниках і на поселеннях ранньослов'янської культури полів поховань та в сарматських похованнях Поволжя, Прикубання та Приазов'я.

5. Одночасно з типами фібул з підв'язним приймачем в Ольвії в II—III ст.ст. н. е. мали поширення і вироблялись також фібули з високим приймачем.

6. Фібули з емаллю — галло-римського походження, потрапили в Ольвію в I—II ст.ст., як і невелика кількість італійської червонолакової кераміки, внаслідок ввозу.

Можна припускати, що частина фібул з емаллю у вигляді кружків вироблялась і в Ольвії.

7. Більшість фібул знайдено в жіночих похованнях, що свідчить про їх приналежність до жіночого туалету.

8. Найпізнішими фібулами з Ольвії є пластинчата фібула

¹ I. Morin, Les Fibules de la Gaule Romaine, Essai de Typologie et de Chronologie. Congrès Préhistorique de France, Compte Rendu de la sixième Session, Tours, 1910, Paris, 1911, рис. 11.

² Р. Ф. Гаусман, Несколько заметок по поводу новых исследований о фибулах и по поводу фибул, хранящихся в музее Одесского Общества истории древностей, ЗООИД, т. XXI, Одесса, 1898, стор. 255—270.

³ А. А. Спицын, Предметы с выемчатой эмалью, СПб, 1903, стор. 6, рис. 154.

⁴ І. М. Самойловський, Корчоватський могильник, Археологія, т. I, К., 1947, стор. 107.

(табл. VII, б), прорізна фібула, згадана О. А. Спициним, і дві пальчасті фібули Бертъе-Делагарда.

9. Якщо останні дві пальчасті фібули дійсно були знайдені в Ольвії, то вони разом з такими знахідками, як монети Юстиніана II, золоті прикраси, знайдені в околицях Ольвії¹, так само як і вказівки писемних джерел можуть свідчити про продовження життя не лише в околицях, а й на території самої Ольвії в V—VI ст.ст. н. е.

А. И. ФУРМАНСКАЯ

ФИБУЛЫ ИЗ РАСКОПОК ОЛЬВИИ

Резюме

Анализ фибул из раскопок Ольвии показал, что ранних типов гальштатских (за исключением трех беспаспортных экземпляров, попавших в Северное Причерноморье еще в доколониционный период) и ранне-латенских фибул здесь не найдено. Несколько экземпляров среднелатенских фибул найдено вместе с фибулами рубежа нашей эры, т. е. с поздне-латенскими типами и даже с фибулами с эмалью.

Появление нового типа фибул с подвязным приемником связано с распространением сарматской культуры в Северо-Западном Причерноморье и датируется рубежом нашей эры.

Датировка этих фибул, найденных в Ольвии, еще раз подтверждает существующее в науке положение о том, что местом возникновения фибулы с подвязным приемником является юг СССР и что изготовлялись они в городах Северного Причерноморья.

Ольвийский и Марицынский некрополи дают наиболее ранние находки фибул этого типа.

Фибулы с подвязным приемником имели широкое распространение в I—III вв. н. э. Их находят в большом количестве в могильниках и на поселениях раннеславянской культуры полей погребений и в сарматских погребениях Поволжья, Прикубанья и Приазовья.

Одновременно с типами фибул с подвязным приемником в II—III вв. н. э. имели распространение и изготовлялись в Ольвии фибулы с высоким приемником.

Фибулы с эмалью — галло-римского происхождения и попали в Ольвию в I—II вв. н. э., как и небольшое количество итальянской краснолаковой керамики, в результате ввоза. Вполне допустимо изготовление части этих фибул в виде кружков в Ольвии.

Большинство фибул найдено в женских погребениях, что свидетельствует об их принадлежности к женскому туалету.

Наиболее поздними находками из Ольвии являются: пластинчатая фибула из раскопок 1903 г., прорезная фибула, упомянутая Спициным, и две пальчатые фибулы — дар Бертъе-Делагарда.

Эти находки поздних фибул из Ольвии вместе с такими находками, как монеты Юстиниана II, золотые украшения, найденные в окрестностях Ольвии, а также с указанием письменных источников могут свидетельствовать о продолжавшейся жизни не только в окрестностях, но и на территории самой Ольвии в V—VI вв. н. э.

---

¹ С. И. Капошина, Золотые серьги из окрестностей Ольвии, КСИМК, вып. XXXIII, М.—Л., 1950, стор. 103—108.